

Олег ЛУКША,
кандидат фізико-математичних наук, доцент,
Міжнародний інститут людини
і глобалістики «Ноосфера»

Іван ЧЕРЛЕНЯК,
доктор наук з державного управління,
професор, ДВНЗ «УжНУ»

Павло РЯБОКОНЬ,
здобувач кафедри міжнародного бізнесу,
менеджменту та логістики ДВНЗ «УжНУ»,
Агентство місцевого розвитку
та інформаційних ресурсів «Європоліс»

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО УКРАЇНИ ЯК ФАКТОР СУЧАСНИХ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ ТА ФРАКТАЛ ГЛОБАЛЬНОЇ «КОНТРВАДИ»

У статті аналізуються проблеми взаємовідносин громадянського суспільства (ГС) і державної влади в Україні в контексті як внутрішніх суспільних трансформацій, так і впливу на геополітичні процеси в якості фрактальної частини глобальної «контрвади». Запропоновано методологічно розглядати ці проблеми в рамках інформаційно-світоглядної моделі суспільства (ІСМС). Підсумовано, що станом на кінець 2015 р. ініціативи ГС України в багатьох аспектах розвитку країни продовжують відігравати роль генератора альтернатив проти важливих недієздатних функціональних варіантів політики, пропонованих органами державної влади.

Ключові слова: громадянське суспільство, реформи, системний підхід, інформаційні потоки, державна політика, глобальна контрвада.

В статье анализируются проблемы взаимоотношений гражданского общества (ГО) и государственной власти в Украине в контексте как внутренних общественных транс-

формаций, так и влияния на геополитические процессы в качестве фрактальной части глобальной «контрвласти». Предложено методологически рассматривать эти проблемы в рамках информационно-мировоззренческой модели общества. Указано, что по состоянию на конец 2015 года инициативы ГО Украины по многим аспектам развития страны продолжают играть роль генератора альтернатив против важных недееспособных функциональных вариантов политики, предлагаемых органами государственной власти.

Ключевые слова: гражданское общество, реформы, системный подход, информационные потоки, государственная политика, глобальная контрвласть.

Problems of relations between the civil society (CS) and the government in Ukraine in the context of both internal social transformations and impact on the geopolitical processes are considered in the article.

Keywords: civil society, reforms, system approaching, information streams, state policy, global contra-government.

Вступ. Фундаментальні положення геополітики кінця 19-го – початку 20-го століть базувалися на принципі «силового» географічного детермінізму. Цей принцип пояснював, чому саме одні держави займають домінуюче становище, а інші є об'єктом геополітичних впливів. Зокрема, «біогеографічна» концепція німецького геополітика Ратцеля трактувала державу як органічний результат взаємодії «Ґрунту» і «Народу». Для стабільного функціонування і розвитку держава потребує «життєвого простору» (Lebensraum), в межах якого формується основа для подальшого геополітичного впливу. Для Росії – як дуже великої в розумінні географічних розмірів країни, «біогеографічна» концепція» явно і неявно надавала і надалі надає можливість пропагувати свою місіонерську імперську «цивілізаційну» особливу роль для «відсталих» сусідів. Російський письменник та філо-

соф Л. Гумільов навіть переформулював смисл «біогеографічної» концепції в ідеологему особливої пасіонарності російського народу.

Геополітика ХХ століття уже розвивалася насамперед з огляду на потенціал та амбіції «великих держав», які мали або територіальні претензії, або претендували на сфери впливу інших великих держав. Малі держави не як суб'єкти геополітики, а, скоріше, як об'єкт впливу великих держав. Тому у ХХ столітті геополітику правителі великих держав (і наука, яка їх обслуговує) ще традиційно розуміють як контроль над територіями поза межами великих своїх держав.

Нові виклики, які з'являються у другій половині ХХ ст., змушують увагу геополітики трансформуватися у напрямі від великих утворень (континентів, держав) до людини. Найбільш яскравим прикладом трансформації змісту геополітичних досліджень є французька школа. Остання позбавлена вірусу експансіонізму, на відміну від німецької, англійської чи американської шкіл, і більш спрямована на гуманітарні цінності. Засновник французького напрямку геополітичної науки Поль Відаль де ля Блаш критикував Ратцеля за його географічний детермінізм. Він запропонував як протипагу важливий для сучасної геополітики принцип «посибілізму», згідно з яким «простір» лише надає людині можливості для побудови тієї чи іншої геополітичної конфігурації. Проте дійова реалізація геополітичних можливостей повністю залежить від волі людей. І також від розгалуженої системи соціальних інститутів і різноманітних структур, які притаманні території. Тобто, французька школа геополітики пропонує розглядати проблему геополітичних конфліктів крізь призму факторів, які можна розуміти як зіткнення саме соціальних інтересів [1]. Такі послідовники Поля Відаля де ля Блаша як Альберт Деманжон, Жан Ансель та Арістид Бріан свідомо почали розвивати людиноцентричні концепції геополітичного дискурсу.

Ці вчені вбачали у створенні політичного та економічного співтовариства держав вирішення проблеми європейської безпеки зокрема, і світової в цілому.

На межі ХХ і ХХІ століть у геополітичному дискурсі відбулися ще більш помітні трансформації у визначенні джерел геополітичних зрушень: поряд з військовою силою великих держав, економічною могутністю держав та їх союзів факторами геополітики почали визнаватися і феномени соціального, суспільного та людиноцентричного порядку. До них належать суспільна думка громадян провідних держав, артикульована позиція громадянського суспільства демократичних країн і т.д. Згодом, внаслідок зростання рівня комунікацій між громадянськістю різних держав, виникла так звана «народна дипломатія». Почали виникати й інтегровані міжнародні організації, співзасновниками яких є громадські організації або партії національного масштабу, що обумовило в геополітиці появу нового феномену – «глобальне громадянське суспільство». Проникнення в геополітичні дослідження нового поняття «глобальне громадянське суспільство» відбиває об'єктивні процеси. Так, якщо в 1990 році у світі існувало близько сотні організацій, що діяли в глобальному масштабі, то уже у 2000-му їх нараховується десятки тисяч, причому це число має тенденцію до швидкого зростання [2].

Геополітика вивчає ризики та загрози виникнення військових конфліктів між державами та групами держав, економічні та торговельні війни, міграційні хвилі тощо. Досліджуючи характер ризиків суспільств як основи діючих в ХХ столітті держав, У. Бек дійшов висновків про поступове наростання рівня ризиків, пов'язаних із розвитком рівня глобальної цивілізації. Продовжуючи ці дослідження, автор дійшов висновку, що важливим джерелом ризиків є державна влада. В епоху глобалізації мова вже повинна йти про глобальну владу одержавленої природи. На його думку протистояти зростанню

рівня ризиків від глобальної влади повинна така нова форма екзистенції організованого соціуму, як глобальна «контрвлада» [3]

Становлення глобального громадянського суспільства збагачує структуру системи міжнародних відносин, трансформує відносини між усіма міжнародними суб'єктами. Це обумовлює актуальність аналізу особливостей становлення глобального громадянського суспільства в умовах сучасних трансформацій міжнародної системи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Проблематика сутності, функціонування та перспектив розвитку глобального громадянського суспільства достатньо глибоко досліджена у наукових працях зарубіжних авторів. Серед них варто виділити дослідження Д. Балужева, У. Бека, І. Валерстайна, В. Іноземцева, В. Кувалдіна, С. Кружалова, Ю. Резника, Дж. Розенау, Д. Хелда, М. Чешкова, М. Шоу та ін. Важливим у їхніх працях є обґрунтування взаємозалежності та різних аспектів взаємодії глобального громадянського суспільства та глобальної (транснаціональної, субнаціональної) держави. З-поміж українських дослідників глобального громадянського суспільства, на наш погляд, варто виокремити праці В. Буряка, В. Бебика, Р. Войтович, О. Полторакова, В. Співака, В. Степаненка, К. Трима. Значну увагу вони надають аналізу сутності глобального громадянського суспільства, визначаючи його, перш за все, новою формою соціальної організації, а також – інституційним аспектам його функціонування. Однак, зважаючи на багатовимірність глобалізаційних процесів, їхні суперечності на національному та транснаціональному рівнях, можемо констатувати недостатню вивченість українськими дослідниками проблеми глобального громадянського суспільства та проблеми формування контрвлади. Малодослідженими є зв'язки відповідності між глобальним громадянським суспільством та його екзистенцією в українському країновому вимірі.

Мета роботи: аналіз тих умов, причин і чинників, в результаті яких ГС України за відносно короткий історичний період набуло особливих власних «національних» ознак і спроможностей; виявити ті основні соціальні та управлінські детермінанти, що дозволять ГС України адекватно зайняти місце у глобальному громадянському суспільстві та глобальній «контрвладі»; дослідити тенденції змін структурно-функціональних компонент ГС України, які дозволять йому стати більш вагомим чинником геополітичних процесів на пострадянському і постсоціалістичному просторі; показати, що саме ріст креативного змісту ГС України може стати ключем як до вирішення проблем у внутрішній реформаторській політиці України, так і до міжнародних проблем країни, що мають глобальне геополітичне значення.

Основна частина. Геополітична ситуація в світі змінюється, як правило, за рахунок війн, політичних криз, розпаду військово-політичних союзів, демографічних вибухів та демографічних занепадів, технічних та технологічних стрибкоподібних новацій, економічних вибухів-прискорень або криз на території певного геополітичного регіону, групи країн або «великої» країни.

Розпад у 1991 році Варшавського договору (від 1955 р.), розвал СРСР, Югославські війни 1991–2001 рр., перманентні військово-політичні кризи в країнах Близького Сходу, ісламський тероризм, військова агресія РФ проти України, війна в Сирії та, як наслідок, гуманітарно-політична криза в Європі є тими параметрами, які і відображають, і детермінують зміст поточної еволюції геополітичної системи.

Паралельно із зміною військово-політичних детермінант сьогодні у світі швидко змінюються та виникають інші детермінанти: технологічні, економічні, соціальні, гуманітарні. Комп'ютерна технологічна революція 60-х–80-х років минулого століття, інтернет-сітьова кому-

нікаційна технологічна революція початку ХХІ століття сформувавши глобальне інформаційне покриття планети як можливість і як нову реальність. На цій основі виникло глобальне інформаційне співтовариство користувачів та співвиробників інформаційної оболонки економічної, соціальної та управлінської систем Землі. Далі, на цій мереживно вмотивованій технічній та технологічній основі, виникає самоорганізована система соціальних комунікацій та нова форма соціального близько-далекого зв'язку – глобальне суспільство.

Глобальне суспільство – це нова організаційна реально-віртуальна дійсність. В реальному просторі, діючи у міжнародному масштабі, глобальне суспільство об'єднує представників різних держав, народів, спільнот, етносів, які концентрують свою діяльність та активність з метою подолання наслідків гуманітарних конфліктів, захисту прав людини, формування демократичних міжнародних коаліцій тощо. Головними структурними елементами реального формату глобального суспільства в цьому контексті виступають недержавні або неурядові організації національних громадянських суспільств, які трансформуються у міжнародні неурядові організації. Прикладами можна вважати «Міжнародну амністію», яка спочатку діяла як незначна британська недержавна організація, а також – «Репортери без кордонів», «Грінпіс», «Міжнародна організація захисту прав людини» та інші, що у своїй діяльності національно не обмежені [4, с. 157]. Метою цих утворень є вплив на діяльність наднаціональних та національних органів управління. Але це та грань існування влади глобального суспільства, яку ми назвемо комплементарною.

Окрім комплементарного формату існування глобального суспільства існує ще контраверсійний формат. Цей формат претендує на формування глобального суспільства як центру контрвлади. Обумовлюється це тим, що інформація була і є однією із важливих компонентів не тільки управління, але й влади. В минулі часи інфор-

мованість «громадськості» країни про те, що незадоволення владою короля (імператора, царя тощо) існує в багатьох окремих центральних та периферійних громадах, приводила до бунтів чи революцій. Це стосувалося і того, чи підтримує правитель сусідньої держави бунтарів (або заколотників), чи ні

Глобальна інформація та глобальна інформованість обумовила зміни в глобальній владі, що відобразилося на чинниках формування геополітики та міжнародної політики. Під впливом глобальної інформації у геополітиці розвивається новий феномен – інформаційно-комунікаційний політичний активізм. Формується такий новий фактор геополітики як «інтернет-солідарність», яка через реалізацію мобілізаційної, соціалізаційної, інтеграційної, мотиваційної, маніпулятивної функцій політичних комунікацій та функцій зворотного зв'язку перетворює розрізнених учасників віртуального середовища на активний і згуртований колектив однодумців, здатних діяти та стати активними учасниками політичних процесів.

Сьогодні інструменти втручання влади в особисте життя громадян урізноманітнюються та вдосконалюються. Посилюється перманентна присутність влади в щоденному житті громадян. Одним із дійових засобів протидії цьому є вимоги зростання публічності державної влади через активну присутність невіддільних соціальних організацій у щоденному житті влади. На сучасному етапі в розвинутих країнах публічність влади забезпечується не тільки вимогами загальнодемократичного характеру щодо її підзвітності, прозорості, транспарентності, встановлення періодичного дійового контролю за нею з боку громадськості. Необхідним є рівноправний діалог влади та громадянського суспільства при прийнятті та підготовці політики влади.

Розвиток інформаційних технологій та системи глобальної комунікації сприяє інформованості про нові можливості суспільного розвитку та прогресу, вкорінює

у суспільній свідомості багатьох народів нові цінності буття, формує міжкультурний діалог. На основі новітніх інформаційних технологій утворюються соціальні мереживно-комунікаційні спільноти. Ці спільноти локалізовані на певних комунікаційних центрах з інтересами. За рахунок саме таких різноманітних зв'язків формується нове мереживне глобальне громадянське суспільство, функціонування якого в основному спрямоване на захист прав і свобод людини державою, їх пріоритетністю.

Дослідники М. Хардт та А. Негрі розглядають сучасну геополітичну систему як пірамідальну структуру, яка складається з трьох ярусів, що послідовно розширюються, кожен з яких ділиться, в свою чергу, на кілька рівнів. На вершині піраміди знаходиться єдина наддержава США, котра утримує гегемонію використання сили в глобальному масштабі, – наддержава, яка може діяти самостійно, але виступає поряд з іншими державами в рамках Організації Об'єднаних Націй. Цей унікальний статус був набутий Америкою по закінченні Холодної війни і вперше підтверджений нею в ході війни у Персидській затоці. На другому рівні, що складає все ще перший ярус піраміди, кілька національних держав контролюють найважливіші важелі світової фінансової системи та мають, таким чином, можливість керувати процесом глобалізації. Вони представлені низкою організацій – Велика Сімка (G7), Паризький та Лондонський Клуби, Давоський економічний форум. Нарешті, на третьому рівні першого ярусу знаходяться різні об'єднання (з участю такого ж кола держав, що домінують у військовій та фінансовій сферах), які володіють владою в питаннях культури та політики в глобальному масштабі.

Нижче першого та головного ярусу єдиної системи світового панування розташовується другий ярус, влада в якому не зібрана воедино, а розподілена по всьому світу, а наголос робиться не стільки на організаційній єдності, скільки на узгодженості дій.

Структура цього ярусу визначається в основному мережевими структурами, створеними транснаціональними корпораціями на світовому ринку: це мережі руху капіталу, технологій, міграцій населення. Ці виробничі структури, котрі формують та живлять ринки, пронизують весь світ завдяки захисту та гарантіям з боку центральної влади, яка становить перший рівень глобальної системи. Єдиний та незаперечний центр управління світом тим самим з'єднується з транснаціональними корпораціями та організацією ринків. На другому ярусі розташовується основна маса суверенних національних держав, об'єднаних в регіональну організацію за територіальною ознакою. Ці держави виконують різні функції, такі, як політичне опосередкування з огляду на інтереси провідних світових держав, господарська діяльність з урахуванням інтересів транснаціональних корпорацій та перерозподіл доходів у відповідності з біополітичними потребами на своїй обмеженій території. Національні держави є своєрідними фільтрами в системі світового обороту; через них, як через регулятори, поширюється світове панування, іншими словами, вони контролюють та регулюють переміщення багатств до центру світової влади та в зворотному напрямі, а також насаджують дисципліну серед власного населення, наскільки це можливо.

Третій, найбільш широкий ярус піраміди складається з різних груп, які представляють інтереси населення в системі світової влади. Маси не можуть бути включені в її структуру напряму, але повинні пройти через своєрідні фільтри, створені механізмами представництва. Однак не тільки держави формують та представляють народ в новій глобальній системі. На третьому ярусі піраміди народ більш чітко та безпосередньо представлений не урядами, а цілою низкою організацій, які є хоча б відносно незалежними від держави та капіталу. Нерідко ці організації розглядаються як частини глобального громадянського суспільства, котрі надають

потребам та бажанням мас форм, здатних бути представленими в функціонуючій системі глобальної влади. В цьому новому утворенні глобального масштабу можна знайти традиційні компоненти громадянського суспільства, такі, як засоби масової інформації та релігійні інститути. Найновіша і, можливо, провідна сила глобального громадянського суспільства представлена неурядовими організаціями (НУО).

Розвиток міжнародних політичних та економічних організацій водночас і сприяє активістам у галузі соціальних перетворень у різних країнах, і вимагає більшої співпраці через збільшення їхнього внеску у швидке поширення інтернаціонально об'єднаних громадських рухів. Але наскільки ці дедалі помітніші рухи визначають «світове громадянське суспільство»? Чи справді міжнародні громадські рухи та організації (МГРО) сприяють розвиткові соціального капіталу з точки зору політично принадного світового громадянського суспільства? МГРО роблять це, забезпечуючи таку інфраструктуру, яка створює сприятливі умови для міжнародних зв'язків та акцій шляхом розвитку міжнаціональної єдності дій та публічних дискусій. Чи завжди ефективні такі підходи, чи справді зростає якість соціального капіталу країни та як наслідок – якість влади та управління в країні?

У працях Роберта Патнема (1995 р.) про соціальний капітал та зокрема його твердження про сучасний занепад соціального капіталу у Сполучених Штатах проведено дослідження взаємозв'язків між громадянським суспільством та демократичним управлінням. Аналізуючи суперечності указаній праці Р.Патнема, зокрема його висновки про занепад соціального капіталу в США, Майкл Фолі та Боб Едвардс (1996 р.) вказали на потребу розрізнення сучасних форматів існування громадянського суспільства.

Майкл Фолі та Боб Едвардс у своїй роботі (1996 р.) наголосили, що необхідно розрізняти Громадянське суспільство-I та Громадянське суспільство-II.

Громадянське суспільство-I описане у праці Алексіса де Токвіля про вплив американського суспільного життя на демократичне управління. Згідно з цим підходом, аполітичні асоціації, які охоплюють найвагомші напрями протистояння всередині суспільства, допоможуть створити атмосферу стриманості та компромісу, необхідну для ефективного демократичного правління. Організації, які поляризують суспільство шляхом активного стимулювання політичної боротьби, мають бути виключеними з поняття «Громадянське суспільство-I». Таким чином, така дефініція громадянського суспільства охоплює лише ті організації, які ставлять за мету наведення мостів для подолання соціальних і політичних розбіжностей, а не ті, що загострюють їх. У рамках цього підходу особлива увага приділяється здатності колективного життя в цілому і навичкам спілкування і спільної роботи, зокрема, запроваджувати цивілізований спосіб життя і манеру поведінки у демократичній державі. Ефективність такого підходу настає тільки при відповідно високій культурі і представників владної еліти, і загалу громадян. І тільки в умовах реальної, а не дефектної представницької демократії.

На відміну від додаткового до змісту та функцій держави Громадянського суспільства-I, зміст Громадянського суспільства-II – противага державній владі. Цей зміст стає більш зрозумілим завдяки аналізу традицій протидії суспільних верств та квазіорганізацій у країнах Варшавського договору 1950–1990 рр., тиску СРСР та політиці узурпації влади маріонетковими комуністичними режимами. Концепція Громадянського суспільства-II найвиразніше сформульована Яцеком Куронем, Адамом Міхніком і їх соратниками в ході вироблення стратегії опору комуністичному режиму у вісімдесятих роках у Польщі. Вона присутня також у роботах, присвячених процесам «редемократизації» в Латинській Америці. Це – концепція громад і вона підкреслює властивість грома-

дьянського суспільства бути сферою діяльності, незалежної від держави, і внаслідок цього здатної пробуджувати і жити опір тиранічному режиму.

Між «Громадянським суспільством-I» і «Громадянським суспільством-II» є смисловий та діяльнісний антагонізм, оскільки перше стверджує позитивну роль громадських об'єднань в системі управління (правда, у демократичній системі управління), а друге підкреслює важливість громадянських об'єднань саме як противици державі.

В Україні Громадянське суспільство-I в суспільній практиці матеріалізується через такі інститути – сім'я, церква, об'єднання за інтересами, профспілки, органи громадської самодіяльності, громадські організації, політичні партії, недержавні засоби масової інформації. Головною ознакою цих інститутів є те, що вони утворюються не державою, а самими індивідами, і тому їх реальне функціонування є показником громадської зрілості суспільства, усвідомлення ним своїх власних потреб, рівня його самосвідомості. Серед інститутів громадянського суспільства слід виокремити українські політичні партії та рухи, оскільки вони мали би виступати і виступають своєю «перехідною ланкою» від інтересів громадянського суспільства до здійснення державної влади. З одного боку, діяльність політичних партій України мала би бути спрямована на сферу громадянського суспільства, звідки акумулюються політичні настрої та сподівання населення, а з іншого — мала би бути спрямована на здобуття державної влади і важелів управління в загальнонаціональному масштабі для виконання настанов суспільства щодо соціального економічного розвитку країни. Але політичні партії є частиною одержавленого істеблішменту та бізнесу, яку спрощено люди називають олігархатом, або диктатом фінансово-промислових груп. Тому «Громадянське суспільство-I» в Україні є напівреальним (сім'я, родина, церква, кредитні

спілки тощо) і напіввіртуальним. І тому повністю «ручним» і зручним для економічної та політичної влад.

Як противага недієздатності, і як доповнення до «Громадянського суспільства-I» в Україні хвилями революційного підйому формується «Громадянське суспільство-II». Воно близьке за своїм концептуальним змістом до феномену «контрвлади» У. Бека.

«Громадянське суспільство-II» в Україні формується та відтворюється насамперед через соціальні мережі. М. Кастельс визначає мережу як «сукупність пов'язаних між собою вузлів» [5, с. 31]. Мережа – напівпрозора система, а, отже, вона є демократичною і надає людям рівні можливості. Як зазначають О. Бард та Я. Зодерквіст, принцип прозорості виявляється в тому, що усі учасники Мережі мають доступ до всієї необхідної інформації і в будь-який момент можуть зробити власний внесок [5, с.196]. Мережа дозволяє моментально і майже без зайвих витрат часу, сил та енергії встановити велику кількість прямих контактів і цим полегшує виявлення партнерів, тому знайти людей з необхідними якостями в умовах Мережі набагато простіше, ніж при використанні будь-якої іншої форми взаємодії [6,7].

В Україні сформувалася технологічна основа масових комунікацій, що привело до якісних змін гуманітарного та соціального капіталу. Експерти по-різному оцінюють глибину цих змін. В аналітичній доповіді Національного інституту стратегічних досліджень 2014 р. [8]. є кілька показових висновків, які опосередковано описують також становлення компонентів громадянського суспільства-II:

«Під впливом якісних змін у політичній ситуації, реагуючи на еволюцію суспільних настроїв, громадянське суспільство України у 2013 р. набуло якісних проявів мобілізації активних громадян для вирішення стратегічних для розвитку Української держави проблем. Було створено низку інституційних осередків, які продемонстрували здатність

формулювати загальнонаціональний порядок денний і змушувати рахуватися з ним різні політичні сили».

Варто звернути увагу на констатацію того факту, що жодна з політичних партій в найвідповідальніший момент євроінтеграційної зради восени 2013 р. навіть не планувала ніякі впливові реагування чи дії, як це не роздумуючи здійснювало ГС України. І далі в Аналітичній доповіді [2] підсумовано:

«Отже, 2013 р. – початок 2014 р. можна відзначити як період кризового зламу у відносинах між державою та громадським сектором і водночас як період нових очікувань і можливостей. Гострі суперечності між владою та громадськістю щодо подальшої розбудови національної державності загрожує втратою попередніх державотворчих здобутків і навіть самої незалежності. Тому досягнення державницького консенсусу основних політичних сил і ГС стає нагальним завданням української спільноти, вирішення якої за жодних обставин не можна відкласти».

Станом на початок 2016 р. можемо констатувати, що вже між новою владою і ГС України суперечності нікуди не зникли, а також, так само немає «державницького консенсусу основних політичних сил і ГС». Тепер же – щодо шляхів і глибини реалізації основних завдань Революції Гідності: зміни системи влади, а не облич у владі; проведення справжніх і радикальних системних реформ; подолання корупції; забезпечення верховенства права і справедливого правосуддя; прискорення євроінтеграції.

Вважаємо, що для вивчення феномену ГС України доцільним є модельно-конструкційне застосування системного підходу. Зауважимо, що мова може йти про вибір т. зв. моделі різнорідних систем (рис.1), кожна з яких у свою чергу, складається із сімейства однорідних систем. Змістова частина елементів моделі різнорідних систем формується у процесах розвитку відповідних наук:

економіки, політології, соціології, екології, права тощо. Наступним кроком є використання методологічних напрацювань т. зв. інформаційної світоглядної моделі суспільства (ІСМС), яка в загальному вигляді описана в роботі [9].

Рис.1. Приклад моделі загальної системи, яка складається з різномірних взаємодіючих систем Інформаційної світоглядної моделі суспільства (ІСМС). За даними роботи [9].

Використання ІСМС виправдане тим, що людство фактично уже увійшло в інформаційну епоху свого роз-

витку. Схема на рис. 2 відображає інформаційний аспект контуру самоорганізації суспільства, поля якого належать як інституціям державної влади, місцевого самоврядування, освіти і науки, бізнесу тощо, так і ОГС. Для того, щоб організувати свою діяльність у просторі планети, включаючи природу і суспільство (за Вернадським – у ноосфері), людина мусить орієнтуватись на світоглядні основи, які відображаються ІСМС. У свою чергу, суспільство формує ІСМС через діяльність як окремих людей, так і їх спільнот. Подібний інформаційний «кругообіг» дозволяє суспільству розвиватись, виконуючи свою місію в Природі і соціумі.

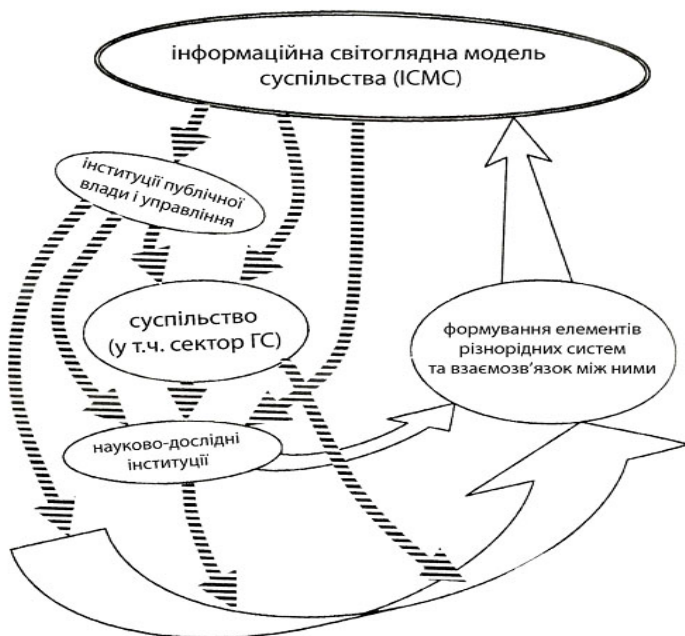

Рис. 2. Схема формування Інформаційної світоглядної моделі суспільства (ІСМС) та складових елементів її взаємодії
За даними роботи [9].

Ще одним важливим кроком методологічного підходу з використанням ІСМС є врахування змін у часі практично всіх складових цієї моделі, включаючи сукупні потоки інформації (СПІ), які здійснюють «кругообіг» і пронизують суспільство та спільноти його людей у країнах і їх поселеннях (див. рис. 2), формуючи і їх світогляд, і дії. Отже, у певному проміжку часу визначеного історичного періоду можна говорити про фіксацію на конкретний рік (місяць, навіть інколи тиждень) стану суспільства і характеристик його світоглядної основи і суспільних дій під впливом СПІ. Вкрай важливими особливостями цієї моделі є те, що на часовій траєкторії СПІ змінюють свою інтенсивність, ступінь охоплення суспільств і, головне, природу, структурний розподіл і якість інформаційних потоків. В рамках позитивного і об'єктивного процесу прискорення інформаційно-комунікаційної глобалізації це природно. Але є уряди низки держав у світі, які штучно формують СПІ, здійснюючи фактично цілеспрямоване зомбування великих спільнот громадян з внутрішньополітичними цілями підтримки своєї влади або/та суспільної підтримки зовнішньої агресії чи тероризму. Прикладами таких держав або квазідержав чи псевдодержав є путінська Росія, донедавна Лівія, Іран, Придністров'я, Ісламська держава та низка інших країн.

Отже, в модельному системному підході ІСМС слід зосередитись на тому, як під дією СПІ, що самі змінювались у часовому періоді незалежності України, що розглядається власне і розвивалось її ГС. Про постановку і розв'язання (соціальне дослідження) такого завдання в Україні авторам не відомо. Якісні і частково кількісні оцінки розвитку ГС України та його наслідків автори віднаходили здебільшого в розробках, дослідженнях і публікаціях самих представників ОГС та його експертного середовища. Державна влада відносно мало приділяла цьому уваги або ж діяла низькопрофесійно. Як буде показано нижче, у цьому є свої мінуси, але й немало плю-

сів. Принаймні, українська влада, починаючи з 1991 року й донині, не мала якихось масштабних і стратегічних програм розвитку ГС, тим більше, програм його інформаційного зомбування або ж обмеження інформаційно-комунікаційного впливу країн демократичного Заходу, включаючи США, Канаду і ЄС. Саме тому диктаторські закони 16 січня 2014р., серед яких був і закон дискримінаційного обмеження діяльності ОГС України в зносинах із міжнародною спільнотою країн, викликав обурення і несприйняття українського суспільства.

Біфуркаційні інтервали та визначальні штрихи розвитку ГС України в системному підході ІСМС. У якості «визначальних штрихів» оберемо узагальнення і оцінки експертів, дослідників, публіцистів щодо етапів становлення і розвитку ГС України. Це дає можливість виявити набуті національні ознаки і спроможності ГС України, що здатні зробити його контрвладою не лише всередині країни, але й у геополітичному вимірі. Використання системного підходу через ІСМС цією постановочною роботою лише закладає методологічну та інформаційну платформу для кристалізації і розуміння специфіки і ролі ГС України в розвитку держави і суспільства. Потрібні подальші дослідження в цьому напрямі з використанням системного підходу.

Нижче в таблиці наведені ті напрями діяльності ОГС та їх мереж і коаліцій в Україні, які в тих чи інших формах були представлені як доступні інформаційні ресурси (в друкованому чи електронному вигляді), у тій чи іншій мірі були поширені і стали надбанням суспільства задля їх практичного використання. У тому числі у вигляді наукової продукції, результатів прикладних досліджень і розробок, публікацій, літературних творів і публіцистики, монографій і журналів, інформаційних ресурсів у соціальних мережах та на окремих сайтах поширюваного досвіду тощо. Отже, створювані в надрах ГС України впродовж останніх чверть століття інфор-

маційні ресурси можна розглядати в якості окремих потоків інформації в СПІ в схемі формування ІСМС та складових елементів її взаємодії (див. рис. 2). Автори в таблиці умовно розділили окремі, створені зусиллями ГС, інформаційні ресурси за трьома якісними оцінками їх впливу на суспільний розвиток і на формування світоглядних основ громадян: помірний вплив; сильний вплив; дуже сильний вплив.

Таблиця 1

Напрями суспільно важливої діяльності ГС України та якісна характеристика впливовості створеного ГС інформаційного ресурсу на державний розвиток

№ з/п	Напрями діяльності ГС	Помірний вплив *	Сильний вплив **	Дуже сильний вплив ***
1.	Обґрунтування історичних і цивілізаційних основ розвитку України	*		
2.	Формування суспільної свідомості щодо процесів державотворення і націєтворення	*		
3.	Створення засадничих основ системного реформування і модернізації України		**	
4.	Обґрунтування і впровадження реформних засад ефективної територіальної влади і спроможного місцевого самоврядування		**	
5.	Розробка концептуальних основ конкурентоспроможності та інноваційності економіки України	*		
6.	Розробка і впровадження європейської моделі регіональної політики та методологій стратегічного планування розвитку територій			***

Продовження таблиці 1

7.	Формування і впровадження правових основ малого підприємництва як основи середнього класу	*		
8.	Обґрунтування і просування ідей пріоритетності розвитку людського капіталу, освіти, науки, культури і духовної сфери, здоров'я нації	*		
9.	Боротьба за екологізацію державної політики і суспільної свідомості, за охорону природи і довкілля України		**	
10.	Активна промоція щодо впровадження принципів сталого розвитку територій, запобігання глобальним кліматичним змінам	*		
11.	Транскордонне співробітництво як інструмент розвитку, людських комунікацій і партнерства		**	
12.	Захист євроінтеграційного цивілізаційного вибору, формування суспільної готовності до євроінтеграційних процесів			***
13.	Захист прав і свобод людини, сім'ї, молоді та дитини. Промоція основ гендерної політики	*		
14.	Розвиток культури і духовності нації та національної мовної політики	*		
15.	Розвиток культур національних меншин і субетнічних культур. Промоція принципу «Єдність у розмаїтті»	*		
16.	Розвиток фізкультури, промоція оздоровлення і масового заняття спортом, здорового способу життя	*		

ГЕОПОЛІТИКА УКРАЇНИ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

<i>Продовження таблиці 1</i>				
17.	Захист принципів свободи слова і незалежності ЗМІ як основи відкритого суспільства	*		
18.	Практична участь у забезпеченні обороноздатності країни та військових діяч. Матеріальна і моральна підтримка Збройних Сил України (волонтерський і добровольчий рухи)			***
19.	Сприяння розвитку військово-патріотичного виховання дітей і молоді	*		
20.	Сприяння діяльності благодійних і ветеранських організацій. Допомога неповноправним і соціально незахищеним громадянам	*		
21.	Забезпечення громадського контролю за діяльністю органів державної влади, місцевого самоврядування та правоохоронних органів	*		
22.	Виявлення та запобігання явищам корупції і корупційній діяльності	*		
23.	Безоплатна правова і юридична допомога населенню, сприяння підвищенню правової культури	*		
24.	Сприяння економічному, соціальному, екологічному і культурному розвитку села як носію коду української нації	*		
25.	Сприяння охороні, збереженню і використанню багатой природної та історико-культурної спадщини України	*		
26.	Сприяння впровадженню енергоощадних технологій, досягненню енергоефективності в економіці і житлово-комунальній сферах та змінах у суспільній свідомості щодо енергоспоживання	*		

Продовження таблиці 1				
27.	Розвиток молодіжних та жіночих рухів і ОГС молоді і жінок	*		
28.	Сприяння розвитку і діяльності громадян творчих професій – літераторів, музикантів, митців, композиторів і творчих колективів	*		
29.	Підтримка у підвищенні професійного рівня, оволодіння новою професією, відкритті власної справи і підприємництва та фермерства	*		
30.	Сприяння у поширенні знань і технологій городництва, садівництва, виноградарства, бджільництва органічного землеробства тощо	*		

Зауважимо, що наведений у табл.1 перелік напрямів суспільно-впливової діяльності ГС України вкупі з якісною характеристикою впливовості створеного інформаційного ресурсу не претендує на повноту. Набуття ознак створеного інформаційного ресурсу за кожним з напрямів підтверджується чисельними публікаціями, поширеними серед суспільних кіл України. Приклади подібних публікацій з різних напрямків наведені у списку використаних джерел [10-18]. Звісно, наведений перелік публікацій являє собою надто малу долю створюваного інформаційного ресурсу за кількістю і зовсім не відображає різнобічні напрями діяльності ГС України. Подібний ґрунтовний аналіз належить ще здійснити в рамках підходів ІСМС з тим, щоб об'єктивно і обґрунтовано оцінити роль і вплив ГС на розвиток України, а відтак – і на геополітичні процеси у світі. Втім, окремі узагальнення і висновки уже викристалізуються. І вони більшою мірою стосуються різних аспектів взаємодії ГС і державної влади в Україні.

Комплексний простір «Громадянське суспільство I + Громадянське суспільство II»: функціональне доповнення + альтернатива політиці державної влади. Нещодавно урядові структури розробили і поширили доволі об'ємний проект документа [19] під назвою «Стратегія державної підтримки сприяння розвитку ГС в Україні на 2016–2020 роки». Ця розробка за своїм концептуальним змістом нічим не відрізняється від тих, що продукувались урядовими інституціями за авторитарного режиму Януковича. Аналіз проблем сприяння розвитку ГС в Україні, здійснений у Стратегії, стосується вузької проблематики і бачення лише політики Уряду щодо ГС і зрідка – щодо відношення органів місцевого самоврядування до ОГС. Таким чином, виявилась *штучно звуженою* проблематика ГС в Україні загалом та роль ОГС у здійсненні державної політики такими центральними владними інституціями, як Верховна Рада України, Адміністрація Президента України, новостворювані антикорупційні органи – Антикорупційне бюро, правоохоронні і антикорупційні структури тощо, а на регіональному і місцевому рівнях – місцевими державними адміністраціями (РДА і ОДА) та регіональними представництвами урядових і правоохоронних структур.

Діяльність і провідна роль організаційних утворень ГС в подіях Революції Гідності і поваленні авторитарного режиму Януковича, в розробці і просуванні реформних змін в постєвромайданний період 2014–2015 років, у створенні та підтримці волонтерського і добровольчого руху, спрямованого на захист суверенітету і територіальної цілісності України в період військової агресії і сепаратистської загрози на Сході України є **незрівнянно вищими за масштабами і суспільною значущістю, аніж питання будь-яких політичних партій чи державних інституцій.** Це факт. Цей факт щоденно підтверджують не тільки ЗМІ України та світу, але і публічні виступи Президента України, Прем'єр-міністра

України та інших високопосадовців. Реальна важлива оцінка нової суспільної якості ГС України, на жаль, зовсім не відображена, не підтримана (свідомо чи несвідомо), не наведена, не передбачена у підтримці державою та державними програмами у Стратегії. Слід зауважити, що жодне ГС розвинених європейських країн у ХХІ столітті не зіштовхувалось з такими викликами і загрозами існуванню держави, національній безпеці і навіть проблемами геополітичної безпекової ваги, як ГС України в умовах явної ослабленості та бездіяльності політичних партій і державних органів та інституцій. Історії ще належить правдиво оцінити роль і значення дій ГС України у 2014-2015 рр. Така оцінка, на жаль, теж не наведена у представленій Стратегії, що нашою думкою про спробу заниження нинішньої ролі ГС у розвитку держави і українського суспільства.

У представленій Стратегії нечітко і з позицій лише якісного співставлення подається той факт, що в українському суспільстві рівень довіри громадян до суспільних інститутів розподіляється саме між волонтерськими організаціями, Збройними Силами, релігійними і громадськими організаціями, тоді як довіра до політичних партій і державних владних інституцій постійно і катастрофічно падає. Серед іншого, це означає і падіння довіри громадян та громадських організацій до результатів і дій державної політики, включаючи і представлену Стратегію.

Зауважимо, що з точки зору логіки системного підходу «Стратегія державної політики щодо сприяння розвитку ГС в Україні на 2016–2020 роки» в якості документа середньострокової дії не може в принципі бути розроблена і схвалена без широкого обговорення в самому ГС в усіх українських регіонах. Такий партисипативний підхід – це аксіома стратегічного планування в будь-яких сферах суспільного життя – економіці, державному управлінні, розвитку територій тощо. Ідею

партисипативного співуправління розвитком ГС не було запропоновано з боку державних структур. При тому, що на нинішньому етапі суспільного розвитку України незаперечно важливим є той факт, що саме ГС у 2013-2014 роках стало головним ініціатором і провідником як подій Революції Гідності і повернення країни до євроінтеграційного курсу розвитку, так і необхідних та довгоочікуваних суспільних трансформацій і зокрема – зміни системи влади через проведення конституційних змін, децентралізації та системних реформ місцевого самоврядування, судової і правоохоронної систем та антикорупційних реформ. На сьогодні, наприкінці 2015 року, ГС України продовжує відігравати провідну роль у перелічених суспільних трансформаціях, незважаючи на поглиблення кризових явищ в країні. Отже, нинішні роль і місія ГС не можуть (і не мають права) не бути адекватно відображені в усіх компонентах і розділах представленої Стратегії, включаючи її План дій.

План дій з реалізації Стратегії до 2020 року, як це не дивно, є всього лиш набором формулювань чогось віртуально нереального на зразок 7-ми «Операційних цілей», кожна з яких має від 4-х до 8-ми «Операційних завдань». Але вони – як «Операційні цілі» так і «Операційні завдання» – не є адресними (тобто, не створюють завдань структурам урядової влади, зокрема міністерствам і відомствам); не мають розбивки за термінами виконання; не відомо, якими нормативними документами чи іншими урядовими рішеннями вони будуть завершені; немає даних, які ресурси буде виділено, коли і кому задля реалізації Стратегії.

Всі інші компоненти структури Стратегії – принципи, чотири стратегічні напрями, організаційне і фінансове забезпечення, очікувані результати реалізації Стратегії, моніторинг та оцінка, звітування – також є надто загальними і слабо ув'язаними між собою, а щодо самої Стратегії загалом, то так і залишається невідомим,

якого статусу набуде цей документ з доволі розпливчастими формулюваннями і мало конкретним змістом.

Загалом представлена розробка є швидше Концепцією державної політики сприяння розвитку ГС в Україні на період до 2020 року, аніж її Стратегією. Втім, як би надалі не називався цей документ, головні сутність і зміст висловлених зауважень залишаються в силі.

Більше того, сьогодні слід формувати умови самоактивізації українського соціуму, при якій діяльність ГС могла б бути визначальним доповненням до процесів діяльності державної влади. А насправді, принаймні тепер, ГС продовжує бути альтернативою державній політиці в таких сферах: боротьба з корупцією; посилення олігархічно-кланової природи моделі діючої влади; наповнення змісту, визначення темпів реформних змін і системи влади й інших сфер розвитку країни; прискорення євроінтеграційних процесів; становлення середнього класу; справедлива соціальна політика; розбудова самого ГС.

Діяльність ГС України за останні рік-два дозволяє констатувати, що воно в силу своєї ролі у внутрішніх трансформаційних процесах, транскордонному співробітництві, активної участі в міжнародних мережевих організаціях ГС-II, – цілком може розглядатися як фрактальна частина глобальної контрвлади. Втім міжнародний і глобальний аспекти діяльності ГС потребують свого поглибленого системного аналізу у рамках ІСМС.

У сучасних умовах у складі громадянського суспільства є різні позадержавні організації. Одні надають громадянам платформу для висловлення поглядів і політичних позицій, інші – цілу низку послуг. З цієї позиції виділяються два основні типи таких організацій – адвокатські і сервісні. Адвокатські організації орієнтуються на захист прав населення, на вплив на політику і громадську думку, сервісні організації надають соціальні і освітні послуги, працюють у сфері спорту і дозвіл-

ля, є частиною системи медичного обслуговування. Серед адвокатських організацій виділяють організації, що просують соціально-економічні інтереси певних груп населення (профспілок), і організацій, які захищають суспільний інтерес: правозахисні (Міжнародна амністія, Гельсінська федерація, Human Rights Watch); природоохоронні (Всесвітній фонд дикої природи, Greenpeace, Earthlink, Міжнародний суд екологічного арбітражу і примирення), економічні – Міжнародний кооперативний альянс (МКА), Європейський діловий конгрес (ЄДК), організації, які претендують на роль світового уряду (Римський клуб, Дукарський клуб, Комітет 300). Особливу групу громадянського суспільства представляють так звані think tank, призначення яких полягає у створенні експертних знань (Економічне товариство з вивчення громадської думки та маркетингових досліджень (ЕСОМАР), Transparency International) [20-28].

Глобальне громадянське суспільство має певні можливості. Визнаючи роль громадянського суспільства, розвинені країни і міжнародні організації країн систематично залучають громадян та їх об'єднання до вирішення проблемних питань у всіх сферах життєдіяльності людства. Глобальне громадянське суспільство визначається особливостями своїх позицій і можливостей: глобальне громадянське суспільство є основним бенефіціаром стабільного світового економічного розвитку, що сприяє зростанню людського і соціального капіталу на глобальному та національному рівнях, реалізації політичних, соціальних та економічних прав громадян; інтереси глобального громадянського суспільства в контексті глобальної стабільності є необхідною умовою для його активної участі у вирішенні глобальних проблем; інститути глобального громадянського суспільства, які об'єднують соціально активних громадян, здатних накопичувати позитивні інституційні ініціативи та пропозиції рішень, а також конкретні умови для реалізації

відповідних проєктів; інститути глобального громадянського суспільства можуть забезпечити соціальну підтримку розробки та реалізації середньострокових і довгострокових стратегій, що охоплюють великий спектр соціальних інтересів; інститути глобального громадянського суспільства здатні утворювати широкі соціальні коаліції, надавати громадський контроль за ефективним використанням ресурсів; сила тиску глобального громадянського суспільства необхідна для збалансування детермінант функціонування глобальної фінансової системи, створенню збалансованої довгострокової стратегії розвитку фінансової системи світу.

Для того, щоб ГС України почало відігравати не тільки внутрішньополітичну, але геополітичну роль як фрактал глобального громадянського суспільства, воно повинно організаційно, фінансово та діяльнісно укріпитися та збалансувати комплементарну та контраверсійні складові своєї екзистенції та змісту своєї діяльності як цивілізаційного актора.

Висновки

1. Розвиток «Громадянського суспільства-І» в Україні стримується тим, що олігархія підпорядкувала своїм паразитичним інтересам структурно-функціональні ресурси поточної інституційної форми української держави. Вона зуміла підпорядкувати своїй системі смислів та мотивацій основні компоненти ГС-І. Проте в Україні під впливом світової комунікаційної мережі сформувалася таке ГС-ІІ, яке є фракталом геополітичної (глобальної) контрвлади.

2. В Україні ГС-ІІ поступово сформувалося та самоствердилося, взявши найактивнішу участь у Революції Гідності і здійснивши феноменальну емпіричну самоорганізацію у русі мережі локальних євромайданів та її титульної вершини на київському Майдані Незалежності. Далі ГС-ІІ розвивалося в роботі над інтелектуальним

змістом системних реформ економіки та влади. Тому позиція ГС-II сьогодні знову відображає глибоку прірву між суспільством країни в цілому та політичною псевдоелітою і державною владою. ГС-II артикулює своє незадоволення тим, що і псевдоеліта, і державна влада в своїй «масі» все ще представляють інтереси не широких кіл українських громадян, а олігархічно-кланових кіл і в центрі, і у регіонах.

3. У фокусі логіки розвинутого вище системного підходу до аналізу поточних проблем державотворення на основі концептів інформаційної світоглядної моделі суспільства виявляється, що ГС України вкрай необхідно розбудовувати і посилювати власну інформаційну політику. Мета такої політики – поширення та референція розроблених і масами, і активістами ГС ідей, концепцій, стратегій. Обговорення кращого досвіду просування справжніх системних реформ. Пошук механізмів входження у владу представників справжньої еліти країни.

4. Посилення власної інформаційної політики ГС-II України слід спрямовувати і на зміцнення його позицій в якості фрактальної частини глобальної «контрвлади», що априорі може мати синергетичний ефект у сенсі досягнення сприятливого перебігу геополітичних процесів для України.

5. Необхідно починати інтелектуальну експансію ГС-II на інституційні форми ГС-I з метою поступової трансформації від прислужницької для олігархії суті ГС-I до демократичних інституційних смислів державотворення через створення не олігархічно орієнтованої партійно-політичної системи України.

Список використаних джерел

1. Таран Юрій. Внутрішня геополітика: апробація терміну / Ю. Таран [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://dialogs.org.ua/ru/project/page 1197.html>

2. Keane J. *Global Civil Society? (Contemporary Political Theory)*. – Cambridge University Press, 2003. – 236 p.
3. Бек Ульрих. *Влада і контрвлада у добу глобалізації. Нова світова політична економія /пер. з нім. О.Юдіна /У. Бек. – К.: Ніка-Центр, 2011. – 408 с.*
4. Степаненко В. *Глобальное гражданское общество: концептуализация и посткоммунистические вариации / В. Степаненко // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2005. – № 2. – С. 156–175.*
5. *Системна криза в Україні: передумови, ризики, шляхи подолання: аналітична доповідь Національного інституту стратегічних досліджень. – К.: НІСД, 2014. – 125 с.*
6. *Системный подход в современной науке / под ред. И.К. Лисеева, В.Н. Садовского.– М.: Прогресс-Традиция, 2004. – 560 с.*
7. Рафальський О.О. *Україна як цивілізаційний феномен /О.О. Рафальський. – К.: Бланк – Прес, 2010. – 256 с.*
8. *Національна ідентичність і громадянське суспільство / Є. Бистрицький, С. Пролеєв, О. Білий, С. Лозниця, Р. Зимовець, Р. Кобець. – К.: Дух і літера. – 2015. – 452 с.*
9. *Місцевий розвиток за участі громади: монографія: у 2-х т. – Суми: Університетська книга, 2013. Том 1: Теоретичні основи сталого місцевого розвитку, орієнтованого на громаду / за заг. ред. Ю.М. Петрушенка, 2013. – 352 с. Том 2: Інституційні та прикладні аспекти управління місцевим розвитком, орієнтованим на громаду/ за заг. ред. Ю.М. Петрушенка, 2013. – 368 с.*
10. Ткачук А. *Місьцеве самоврядування та децентралізація. Практичний посібник / Швейцарсько-український проект DESPRO. – К.: Софія, 2012. – 120 с.*
11. *Ганущак Ю. Реформа територіальної організації влади / Швейцарсько-український проект DESPRO. – К.: Софія, 2014. – 168 с.*
12. *Рябчук М. Дилеми українського Фауста. Громадянське суспільство і «розбудова держави» /М. Рябчук. – К.: Критика, 2000. – 271 с.*

13. Нова влада: виклики модернізації / за ред. І. Бураковського, Є. Бистрицького, І. Коліушко, І. Бураковського, О. Сушка, Є. Захарова. – К.: Мережа підтримки реформ, 2009. – 120 с.
14. Лукша О. Стратегії і бар'єри системних реформ в Україні. Політична студія /О. Лукша. – Пряшів – Ужгород: SFPA, 2011. – 84 с.
15. Модернізація України. Визначення пріоритетів реформ / за ред. І. Коліушко, І. Бураковського, О. Сушка, Є. Захарова, Є. Бистрицького. – К.: Мережа підтримки реформ, 2009. – 120 с.
16. Стратегія державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/212/2012>
17. Балудев Д.Г. Так называемое «глобальное гражданское общество» / Д.Г. Балудев [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://crisisdata.info/courses/nstate/styled-7/index.html>.
18. Keane J. Global Civil Society? (Contemporary Political Theory). – Cambridge University Press, 2003. – 236 p.
19. Степаненко В. Глобальное гражданское общество: концептуализация и посткоммунистические вариации / В. Степаненко // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2005. – № 2. – С. 156–175 [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://i-soc.com.ua/journal/08_Stepanenko.Pdf.
20. Бек У. Власть и ее оппоненты в эпоху глобализма. Новая всемирно-политическая экономия / У. Бек; пер. с нем. А.Б. Григорьева, В.Д. Седельника; послесл. В.Г. Федотовой, Н.Н. Федотовой. – М.: Прогресс-Традиция; Территория будущего, 2007. – 464 с. – (Сер. «Университетская библиотека Александра Погорельского»).
21. Бард А. Нетократия. Новая правящая элита и жизнь после капитализма / Александр Бард, Ян Зодерк-

- вист. – СПб.: Стокгольмська школа економіки в СПб., 2004. – 252 с.
22. Кастельс М. Галактика Інтернет: Розмишлення об Інтернеті, бізнесі і суспільстві: [пер. с англ.] / Мануель Кастельс. – Екатеринбург: У-Факторія, 2004. – 328 с.
  23. Кастельс М. Інформаційна епоха: економіка, суспільство і культура: [пер. с англ.] / Мануель Кастельс. – М.: ГУ ВШЕ, 2000. – 608 с.
  24. Бауман З. Індивідуалізоване суспільство / З. Бауман; пер. с англ. під ред. В.Л. Іноземцева. – М.: Логос, 2002. – 130 с.
  25. Бебик В. Глобальне громадянське суспільство: теорія, методологія, менеджмент / В. Бебик // Український центр політичного менеджменту. – 2012. – № 4–5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=56&c=1190>.
  26. Буряк В.В. Гражданское общество в эпоху глобальных трансформаций / В.В. Буряк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sn-philcultpolsoc.crimea.edu/arhiv/2012/fil_24_3/004_buryak.Pdf.
  27. Валерстайн И. Конец знакомого мира. Социология XXI века / И. Валерстайн; пер. с англ./ под ред. В.Л. Иноземцева. – М.: Логос, 2004. – 353 с.
  28. Войтович Р.В. Глобальне суспільство як нова форма соціальної організації у сучасних умовах / Р.В. Войтович [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej2/txts/philo/05vrvosu.Pdf>.
  29. Иноземцев В.Л. Глобализация: иллюзии и реальность / В.Л. Иноземцев // Свободная мысль – XXI. – 2000. – № 1. – С. 26–36.
  30. Кружалова С.Е. Формирование и развитие глобального гражданского общества как способа «гуманизации» и «цивилизации» глобализации / С.Е. Кружалова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://>

- www.rusnauka.com/3._KAND_2007/Politologia/16398.doc.htm.
31. Кувалдин В.Б. Президентская и парламентская республики как формы демократического транзита. Российский и украинский опыт в мировом контексте / В.Б. Кувалдин [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.polisportal.ru/index.php?page_id=51&id=434.
  32. Кукушкин А. После краха капитализма наступит коммунизм / А. Кукушкин [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.sorokinfond.ru/index.php?id=1193>.
  33. Полтораков О.Ю. Глобальне громадянське суспільство в системі міжнародних відносин / О.Ю. Полтораков // Дослідження світової політики: зб. наук. пр. – К.: Ін-т світової економіки і міжнародних відносин НАН України. – 2008. – Вип. 44. – С. 149–156.
  34. Резник Ю.М. Глобальное гражданское общество / Ю.М. Резник // Глобалистика: Энциклопедия / гл. ред. И.И. Мазур, А.Н. Чумаков. – М.: Радуга, 2003. – 1328 с.
  35. Розенау Д. Управление неуправляемым: проблема глобального рассредоточения власти / Д. Розенау [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://politinform.ru/showObject/objectID/89>.
  36. Співак В.М. Глобальне громадянське суспільство: реалії та майбутнє / В.М. Співак [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Vdakk/2010_1/34.pdf;
  37. Трима К.А. Особливості функціонування глобального громадянського суспільства / К.А. Трима [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://istfak.org.ua/tendantsii-rozvytku-suchasnoisystemimizhnarodnykh-vidnosyn-ta-svitovohopolitychnohoprotsesu/183-protsesy-rehionalizatsii/408-osoblyvostifunktsionuvannya-hlobalnohohromadyanskoho-suspilstva>.

38. Хелд Д. Демократия, национальное государство и глобальная система / Д. Хелд // Современная политическая теория. – М.: Nota Bene, 2001. – С. 278–331.
39. Чешков М. Государственность как атрибут цивилизации: кризис, угасание или возрождение? / М. Чешков. – М.: Б.В., 1993. – 40 с.
40. Shaw M. The State of Globalization: Towards a Theory of State Transformation / Martin Shaw // Review of International Political Economy. – 1997. – № 4. – P. 29–35.
41. Кастельс М. Коммуникация, власть и контрвласть в сетевом обществе // Социологический ежегодник, 2010.
42. Власть и ее оппоненты в эпоху глобализма. Новая всемирно-политическая экономия / пер. с нем. А.Б. Григорьева, В.Д. Седельника; послесловие В.Г. Федотовой, Н.Н. Федотовой. – М.: Прогресс-Традиция; Издательский дом «Территория будущего» (Серия «Университетская библиотека Александра Погорельского»), 2007. – 464 с.